

יפתח בדורו כשמואל בדורו

ספר שופטים — הוא הקטן שבספרי נביאים ראשונים, אך הרכה גופי אמונה ומחשבה היסטורית משוקעים בו.

שנים עשר שופטים-מושיעים נמנו בספר, והריהם שונים איש מרעהו מן הקצה אל הקצה. עתניאל בן קנז מתנחל-מצביא, דבורה נביאה, יאיר הגלעדי בעל בעמיו, אמיד-יחסן, יפתח בן אשה זונה, ראש לגדוד של "אנשים ריקים", שמשון לוחם-נוקם במחתרת, נזיר בעל יצרים "הולך אחר עיניו" (סוטה א, ח). נראה כי אחת המגמות של ספר שופטים היא דווקא להכליט את השוני הרב בין מנהיגי התקופה ואף את אורחם ורבעם של אחדים מהם. לא העלים הכתוב שכמה מן השופטים היו רחוקים מאוד מן השלמות, אך כולם עמדו להם לבני דורם לחלצם מצרה. מסתבר כי ביקש הכתוב ללמדנו, שה' הקים בכל עת מושיע מתאים לנסיבות וראוי לדור, ולא דווקא חסיד כליל המעלות כפי שהיינו מצפים לפי קוצר בינתנו האנושית. נעלמות הן דרכי ההשגחה, כמו שנאמר: "מי תכן את רוח ה'" (יש' מ, יג). זוהי אל-נכון המשמעות הפשוטה הבסיסית של המאמר: "יפתח בדורו כשמואל בדורו" (ראש השנה כה ע"ב) כפי שמוסיפה הברייתא שם: "ללמדך שאפילו קל שבקלין ונתמנה פרנס על הצבור, הרי הוא כאביר שבאבירים".

מכל מקום, ייתכן כי השוואת יפתח לשמואל הנביא דווקא, רומזת למשהו יותר מהותי. ואמנם, אם נתבונן היטב בהרכב ספר שופטים ובמבנהו ניווכח כי ליפתח מועיד הכתוב חשיבות, שהיא לכאורה תמוהה. על רוב השופטים מספר הכתוב בקיצור, לפעמים אפילו בקיצור נמרץ, כגון שמגר שזכה לפסוק אחד (ג, לא); תולע בן פואה (י, א-ב) ואילון הזבולוני (יב, יא-יב) לשני פסוקים; יאיר הגלעדי (י, ג-ה), אבצן (יב, ח-יא) ועבדון בן הלל (שם, יג-טו) לשלושה פסוקים; עתניאל בן קנז (ג, ז-יא) לחמישה פסוקים; ואילו על ארבעה מן השופטים — דבורה, גדעון, שמשון ויפתח — מספר הכתוב באריכות רבה. אפשר להבין את החשיבות שמייחס הספר לדבורה, שהיתה נביאה לה' ואמרה שירה מופלאה. אף גדעון היה שופט-נביא שזכה לגילוי שכינה (ו, יא-כג). הוא עקר את פולחן הבעל והאשרה מעירו (שם, כז-לב) ויצא למלחמה על-פי ה'. פעמים רבות זכה לשמוע דבר ה' אליו (פרקים ו-ז) ופעמיים נאמר "ויאמר גדעון אל האלהים" (ו, לו, לט). גדעון הושיע את ישראל "ישועת פלא" (פרק ז), ולא עוד אלא שרדף אחרי שארית האויב המובס עד ערב הרחוקה!¹ זכרו של נצחון גדול זה לא מש מקרב ישראל ודורות רבים זכרו את "יום מדין".²

1 לפי שופ' ח, י רדף גדעון אחריהם עד קרקור אשר בנחל סרתן, בצפון ערב.

2 יש' ט, ג; תה' פג, י-יב.

שמשון היה נזיר ה', שגילוי שכינה בישר את לידתו (פרק יג). הוא לא היה "כאחד האדם"³, ועל אף חולשותיו וכשלונותיו זכה לקרבת ה', שנעתר לתפילותיו ושלח לו ישועתו.⁴

לא כן יפתח, "גרופית של שקמה"⁵, שדבר לא היה לו ולנבואה ונביאים. אין בקורותיו נסים, אך יש מלחמת אחים עקובה מדם (שופ' יב, א-ז) ועוון חמור של הקרבת בתו. מה אפוא ראה הכתוב להאריך בסיפור קורותיו?

כדי לענות על שאלה זו עלינו להבהיר מה המסר העיקרי-המרכזי של ספר שופטים. נשים לבנו לפתיחה החוזרת בראש כל עלילה היסטורית: "ויעשו בני ישראל את הרע בעיני ה'", "ויספו בני ישראל לעשות הרע בעיני ה'".⁶ ומאידך גיסא, לעובדה המוזרה לכאורה, שבשום סיפור מסיפורי השעבוד אין הכתוב מודיענו מה טענו האויבים. מה טעם עלה כושן רשעים על ישראל. מה היה כפי עגלון מלך מואב, ובמה נימק בית יבין את מעשיו?

בשום סיפור אין הכתוב מפרש לנו על כך דבר, פרט לפרשת יפתח שבה נאמר: "ויאמר מלך בני עמון... כי לקח ישראל את ארצי בעלותו ממצרים מארנון ועד היבק ועד הירדן, ועתה השיבה אתהן בשלום" (יא, יג). והנה, במקום הפתיחה הקצרה הרגילה: "ויספו בני ישראל לעשות הרע בעיני ה'", אנו מוצאים בפתח פרשה זו פסקת תוכחה ארוכה עשרת מונים (י, ו-טז), המפרטת את שבעת סוגי האלילים שעבדו ישראל ואת שבעת האויבים שה' הושיעם מידם, את דברי הזעקה של העם ואת תשובת ה' (אל-נכון ביד נביא) ואת דברי הוידוי של העם וכו'.

מסתבר שהכתוב סתם בשאר הפרשיות ולא פירש מה טענו האויבים, כדי שלא נטעה להאמין כי אותם עניינים שהם מתריעים עליהם הס-הם שגרמו למלחמות ולפורענויות. "ויעשו בני ישראל את הרע בעיני ה'". זהו הגורם האמיתי. וכאשר נתן הכתוב פסוק אחד של פתחון פה לאויב העמוני בפרשת יפתח,⁷ הציג כנגדו עשרה פסוקים של תוכחות ה' לעמו על עוונותיו וכשלונותיו. והתוכחות באות, כרגיל, בפתח הפרשה, ללמדך שכאן הגורם האמיתי למלחמה ולתלאות, ולא בטענת מלך בני עמון שאינה אלא חלק של הפורענות ולא הגורם לה.

הכה נתעכב כאן קימעה, כדי להגדיר באר היטב מסר מרכזי זה של ספר שופטים. גדעון המתחבא בגת וחובט שם חיטים להניס מפני מדיין, השודדים ומשחיתים את יכול הארץ, שואל את המלאך במר נפשו: "כי אדני ויש ה' עמנו, ולמה מצאתנו כל זאת, ואיה כל נפלאותיו אשר ספרו לנו אבותינו לאמר הלא ממצרים העלנו ה', ועתה נטשנו ה' ויתגנו בכף מדין" (ו, יג). מסתבר שגדעון לא היה היחיד ששאל כימים ההם בראשית תולדות ישראל בארץ, כיצד ייתכן שעם קרובו של ה', המכונה כפי הגבורה: "בני פכרי ישראל" (שמ' ד, כב), היה למשיסה לגויים אכזרים עובדי אלילים. הנביאים ענו והסבירו השכם והסבר,

3 שופ' טז, פס' ז, יא, יג.

4 שופ' יג, כה; יד, יח-יט; טז, כח-ל.

5 על-פי תנחומא בוכר בחוקותי, ה, ב.

6 שופ' ג, זיב; ד, א; ו, א; יג, א.

7 מתוך סיבה מיוחדת, שאין כאן המקום לעמוד עליה.

השכם והכרזו, במשך מאות בשנים כי אכן אין שום אומה ולשון יכולה לפגוע בעם בחירו של ה'.⁸ מה הן אפוא כל המלחמות, התלאות והפורענויות, והלא עינינו הרואות ומבשרנו אנו חוזים שעבוד מלכויות הנכרים עלינו?

תשובתם-הסברם של הנביאים נאמרה וחזרה ונאמרה בכל דור ובכל מצב: לא העמים האויבים מכים בכם כי אם אתם בעצמכם. מעשיכם הרעים ואורחותיכם הנלוזים הם-הם שפוגעים בכם. תמציתו של לקח זה, העובר כחוט השני לאורך כל הנבואה בישראל, מרוכז במיוחד בספר שופטים: אין עימות של ממש בין ישראל לאומות. אך מראית עין היא כל אותה מגילת פגעים. העימות האמיתי הוא בין ישראל לאלהיו, בין ישראל לבין עצמו, בין ישראל כמות שהוא לבין ישראל כמות שהיה צריך להיות.

"מה לך לדרך מצרים לשתות מי שחור" קורא ירמיהו הנביא, "ומה לך לדרך אשור לשתות מי נהר". כלום למצרים חטאתם, כלום אשור הוא המסכן אתכם? "תיסרך רעתך ומשבותיך תוכתך" (יר', ב, יח-ט). וכך זעק הושע הנביא: "אפרים רעה רוח ורדף קדים, כל היום כזב ושד ירבה וברית עם אשור יכרתו ושמן למצרים יובל" (יב, ב). האומנם ניצבים אתם מול אשור ומצרים? כלום הם מאיימים עליכם? אין זו אלא מראית עין, בכואה של האמת. מעשיכם מאיימים עליכם, מול הכזב והשוד שלכם אתם ניצבים. אילו נתבקש אחד מחכמי האגדה להסביר לקח זה, היה אולי אומר: משל לאדם שלא מצא חן בעיני עצמו, מה עשה? נטל מטלית והתחיל מצחצח את המראה. עבר שם פיקח אחד ואמר לו, ריקא, לא המראה צריכה תיקון, אתה זקוק לשיפור.

זוהי המשמעות של פסוק קשה בדברי ירמיהו: "אם תשוב ישראל, נאם ה', אלי תשוב" (ד, א). לכאורה מאי קא משמע לן? אך באמת זו אזהרה חמורה לכל דורות ישראל: לא אל הפלשתים תשוב ואל תתרפס בפני העמונים ואל תאמין כי חטאת לסיסרא, אין עליך להתחטא בפני עורב וזאב ולכפר פני זבח וצלמונע. כל אלה אינם אלא בכואת זעם של האמת. "נאם ה' אלי תשוב ואם תסיר שקוציך מפני... והתברכו בו גוים" (שם, א-ב). תיקון מעשי ישראל בינו לבין עצמו, בינו לבין ה', הוא הערובה להצלחה מדינית וצבאית.

ישעיה הנביא מקונן: "ארצכם שממה, עריכם שרפות אש, אדמתכם לנגדכם, זרים אכלים אתה ושממה כמהפכת זרים" (א, ז). ומה גרם לכך? כלום גלמד זאת מדרישותיהם וטענותיהם של הזרים האוכלים המחריבים? חלילה! אל תטו אוזן להם. כל טענותיהם ותביעותיהם אינן אלא הד כוזב של הגורם האמיתי: "כספך היה לסיגים סבאך מהול במים. שריך סוררים וחברי גנבים, כלו אוהב שחד ורדף שלמונים" (שם, כב-כג). כלום עליכם להכות על חטא שחטאתם לאויבים? חלילה. "רחצו, הזכו, הסירו רע מעלליכם מנגד עיני" (שם, טז).

אויבי ישראל אינם זוכים בדרך-כלל למחמאות מפי הכתוב. כל הצוררים של תקופת השופטים מכונים כינוי כולל: "בני עולה" (שמ"ב ז, י), משנאי ה' הכורתים ברית על ה' (תה' פג, ג-1) וכהנה עוד. כינויי הגנאי הללו נועדו בעיקר להזהיר את ישראל פן יהרהר חרסת שווא בעת צרה, פן יאמר צדק האויב ואנו חטאים; לא אל האויב יש לשאת כפיים, לא בפניו

יש להתוודות. אם ישובו ישראל בתשובה אל עמון ומואב ופלשתים, אל ה' לא ישובו ומעשיהם לא יתקנו, יוסיפו כזב ושווד, לא יחדלו משוחד, משלמונים ורצח, ואף יזחלו על גחונם בפני עמלק. ולא זו בלבד. "חזרה למוטב" כגון זו אינה אלא מעין עבודת אלילים. דניאל איש חמודות לימדנו להתוודות: "לך ה' הצדקה ולנו בִּשְׁתַּת הַפְּנִים" (ט, ז). אוי לדור שיחליף ויאמר 'לך עמלק הצדקה ולנו בִּשְׁתַּת הַפְּנִים'.

כללו של דבר, המקרא מלמד כי בעת צרה יש להתייצב מול האויב כאומץ, במסירות, בתבונה ובשיקול הדעת, אך לא מתוך הרגשת אשמה. ואילו כלפי מעלה, על ישראל להרכין ראשו ולפשפש במעשיו. עליו לתקן מעשיו וליישר אורחותיו בתוך מחנה ישראל, ולעשות שלום בינו לבין אביו שבשמים. התייצבות בפני אויב והתייצבות לפני ה' הם שני כיוונים שונים, ואוי לדור המערבב ביניהם.

מובן שאין הדברים אמורים אלא באויבי ישראל, ולא באומות העולם ההולכות עם ישראל בשלום ובמישור. להללו נודעת חיבה יתרה במקרא, והיחס אליהן הוא נושא נכבד בפני עצמו.

ועתה נשוב אל יפתח ונבין מקומו וחשיבותו בספר שופטים. הוא נושא ונותן עם מלך בני עמון המתגרה בישראל. "מה לי ולך כי באת אלי להלחם בארצו" (יא, יב). המלך האויב דורש מידי ישראל את השטח שבין הארנון והיבוק, וכאשר נוכח יפתח שאין תועלת במשא ומתן הריהו מכריז הכרזה, שמן הראוי לקרוא לה בלשון חז"ל קריאה מהלכת על פני כל הדורות: "ואנכי לא חטאתי לך, ואתה עשה אתי רעה להלחם בי. ישפֹּט ה' השפֹּט היום בין בני ישראל ובין בני עמון" (שם, כז). וחשוב מאוד ציון העובדה, שלעומת קריאה זו נשמעה קריאת העם אל ה', קריאה חוזרת ונשנית: "חטאנו לך וכי עזבנו את אלהינו... חטאנו עשה אתה לנו ככל הטוב בעיניך" (שם י, טו).

כך ביטאו יפתח ודורו את המסר הנבואי המרכזי של ספר שופטים, ובגין כך זכה הוא וזכה דורו. הוא שאמרו חכמים: יפתח בדורו כשמואל בדורו. שמואל גדול נביאי התקופה, ואילו יפתח ודורו מבשרי תמצית האמת הנבואית: עם קרובו של ה' בשעותיו הקשות לא מול אויביו הוא ניצב, כי אם בעיקר מול עצמו וייעודו, מול אלוהיו.